

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ЧЕПІГИ: ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ТА ЗМІСТ

Наталія Богданець-Білокаленко
Київ

У статті висвітлено науково-педагогічну діяльність українського вченого-педагога Якова Феофановича Чепіги, розкрито головні її напрями та зміст на тлі суспільно-історичних подій в тогочасній державі. Автор статті визначає напрями культурно-освітньої діяльності педагога та детально аналізує кожен з них.

Ключові слова: навчання, рідна мова, національне виховання.

Можна бути педагогом з високими ідеями, але про них ніхто не знатиме, окрім самого продукувача цих ідей. Для української інтелігенції особливо притаманний інфантилізм почуттів, впадання в політичні крайнощі й сентиментальне «оплакування» неньки України, яка страждає під гнітом Російської імперії. Зрідка, на цьому песимістичному тлі, визрівають ідейні поривання до справжньої боротьби. Аби ці поривання стали реальними втіленнями, потрібно ідеї виносити на загальне, щоб вони активізували помисли інших і кликали до дії. Як видно з діяльності Я. Чепіги, найпривабливішими для подання своїх ідей загалом є виступити в пресі, але з журналістським підтекстом: ідеї несуть справжнє, неідробне просвітлення на українському шляху за царських часів. Мається на увазі педагогіка, ідеї, Я. Чепіги та розкриття їх у часописах відповідної тематики. Саме завдяки відвертій сміливості, громадянській мужності й великій любові до знедоленого маленького українця-школяра вдалося його науково-педагогічну творчість, значною частиною збережена для нащадків завдяки публікаціям, віднайденим у архівах, хоч і ще не до кінця.

У першу чергу цьому слугував часопис «Світло», ідентична назва якого відповідає внутрішньому наповненню статей таких авторів, як Я. Чепіга, С. Русова, Б. Грінченко та багатьох інших.

Зміст науково-педагогічної діяльності Я. Чепіги можна пізнати, якщо комплексно розглядати його публікації у поєднанні з живою роботою педагога в школах, на посадах, які Я. Чепіга обіймав у певні періоди свого життя.

У цьому ж переслідуюмо мету – оптимально дослідити зміст і головні ідейно-тематичні напрями діяльності вченого та педагогічної сутності наукових праць Я. Чепіги в контексті вивчення педагогічної спадщини вченого, яка є невід'ємно важливою домінантою у пізнанні історії становлення національної школи в Україні.

Уся творчість Я. Чепіги є безперечно яскравим явищем, що свідчить про високий розвиток вітчизняної педагогіки на початку ХХ століття.

Зміст його науково-педагогічної діяльності зумовлюється особливостями організаційної громадянської роботи, яка в свою чергу, диктувалася соціально-політичними обставинами.

Різні політичні зміни негативно впливали на розвиток української школи. Особливо визначаються переминами 1917-1920 р. р., коли національна освіта перебувала у складному становищі через державні реорганізації, коротко термінове перебування при владі урядів Гетьманату, Директорії, УНР. Та саме в цей непростий політичний час в Україні освітянська, науково-педагогічна діяльність Я. Чепіги досягає значної довершеності. У розквіті фізичних сил, збагачений досвідом він продовжує з вірою і сподіваннями на успіх активно займатися організаційно-педагогічною роботою. В 1917 – виконує обов'язки завідувача народної освіти Київського повітового земства, в 1918 – експерт початкових шкіл м. Києва, 1919 р. – бере участь у діяльності Наркомосу УСРР, в цей час розробляє положення про трудову школу. На 1920 р. Я. Чепіга створює Київський інститут народної освіти (КІНО), тобто поглиблений інтерес становить для нього і вища освіта в Україні. В КІНО вчений багато працює як керівник, викладач та науковець.

Ми виокремили найінтенсивніші моменти практичного досвіду Я. Чепіги для того, аби фрагментарно відтворити глибокий зміст його науково-педагогічної діяльності. Ознайомлюючись з іншими біографічними матеріалами та науковими статтями, переконуємося, що його науково-педагогічна праця та освітянська діяльність має декілька напрямів, а саме: журналістський хист, який проявляється протягом усього життя; нова українська національна школа; україномовна проблема; педагогіка в Україні; вища освіта

в Україні; роль учителя в школі та в суспільстві; молода школа, її важливість у системі українського шкільництва; видання підручників, книжок.

Зупинимося на детальнішому аналізі названих напрямків.

Журналістичні витоки Я. Чепіги подибуємо вже на самому початку його вчительської діяльності після закінчення Новобузької семінарії. Його публікації на педагогічну тематику раннього періоду приваблювали неординарними підходами до вирішення назрілих проблем у навчанні та вихованні. Статті друкувалися у знаних на той час педагогічних та просвітницьких виданнях таких, як Педагогічний журнал» (Коломия), «Вільна українська школа» (Київ), «Учитель» (Львів) та інших.

Протягом усього життя, обіймаючи різні освітні посади, вчений не пориває з журналістикою. Він постійно друкується і не тому, що написані ним матеріали завжди були злободенними і відкривали перспективу української національної школи. У його статтях послідовно і цілеспрямовано подавалися ідеї розвитку національного шкільництва. У науково-педагогічних часописах, які нині можна віднайти в архівах, педагог-дослідник поміщав усі свої значимі праці, де висвітлював актуальні свого часу освітні проблеми. Зокрема, рівень і стан викладання навчальних предметів, методи і зміст самого навчання, мовні проблеми тощо. Відомо, що Я. Чепіга – автор понад 150 праць, які присвячені теорії навчання і виховання. Аналізуючи той обсяг наукових здобутків ученого, який окреслюється метою нашого дослідження, приходимо до висновку, що провідною темою, яка більшою чи меншою мірою розкривається в його працях, – є проблематика української національної школи. Спробуємо вмотивувати це на конкретиці наукових праць Я. Чепіги.

У 1913 році журнал «Світло» звернувся до педагогічної громадськості із закликом створити конкурсний проект нової української школи. Я. Феофанович у відповідь на звернення розробив різносторонній, ґрунтовний документ – програму для нової національної школи під назвою «Проект української школи». Власне «Проект» був підсумком багаторічних роздумів ученого про створення національної системної форми освіти в Україні. «Праця» складалася з передмови та двох частин. Уже в передмові автор піддавав гострій критиці стару, існуючу на той час, схоластичну методика навчання, яка базувалася на бездумному «зазубрюванні» – заучуванні та запам'ятовуванні не зрозумілого дитині матеріалу непомірно складного для її вікових особливостей.

У «Проекті» Я. Чепіга пропонує двоступеневу програму навчання з шестирічним терміном, навчання для дітей повинно розпочинатися із шести років, з відповідним забезпеченням програм і підручників.

Перший етап навчання, на думку вченого, зосереджений на розвитку сприймання дитиною довкілля, вивченні природознавства, інших предметів на основі розвивальних ігор, забав, прогулянок. Таке навчання триває два роки протягом яких досвідчений педагог у довільній, невимушеній формі розвиває свідомість школярів, готує їх до систематичного навчання.

Другий етап навчання становить чотири роки. У статті вживається термін «книжне навчання», авторське роз'яснення цього терміну полягає в застосуванні методики, коли навчають умінню читати і писати з використанням підручника.

Також на другому етапі вчений науково обґрунтовує програми навчальних предметів, важливість їх ролі та значення для морального, фізичного, розумового і трудового виховання дітей. Обов'язковим є викладання таких предметів, як математика, природознавство, історія, географія, ліплення та ін. Деякі думки автора «Проекту української школи» були дискусійними, досить сміливими, як на той час, але вони не втратили своєї актуальності й через багато років у питаннях відродження національної школи.

Окрім «Проекту української школи», проблематиці національної школи присвячені й інші наукові праці Я. Чепіги. Зокрема 1910 р. у журналі «Світло» була опублікована його стаття «Національність і національна школа», в якій суттєво і гостро розкривається вплив шкільного національного виховання на весь подальший життєвий шлях дитини. Автор доводить, що національне виховання повинно стати життєвою потребою нації і закріпитися в державотворчих законах. Не остання роль у національному вихованні належить сім'ї, родині, батькам.

У цій праці Я. Чепіга подає визначення поняття «національне виховання», а саме: «не шовіністичне, не приправлене «дугим» патріотизмом, а виховане в душі нації, в душі

мови, в її переказах, віруваннях, її звичаях, її історії, її культури, національної творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, всього що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкорисливішого в своїм розвитку» [2, 27].

Також Я. Чепіга розкриває загальну діяльність культурно-освітнього спрямування нації у зв'язку з навчально-виховним процесом у школі. Особливо виразно це виписано в іншій праці, яка має назву «Грунтовні принципи нормальної школи» (1911 р.). Автор деталізує підмурівки народного, національного, вільного духу української школи, реалістично «народна правдива школа може бути витворена тільки в душі нації» [1, 4]. А ще, на думку автора, реалістична школа готує учнів до реального повсякденного життя, правдивого і часто такого, яке не збігається з книжними картинками. Одним із головних завдань школи, вважав Я. Чепіга, – підтримувати природні здібності дитини. Важко не згодитися з науковим твердженням вченого-педагога про зв'язок шкільних знань із невичерпним народним джерелом знань. Лише той народ ніколи не зникне в проваллі століть, який зуміє зберегти міцне опертя на культурно-освітній корінь, зокрема на шкільне виховання. А це можливо за однієї умови – мати свою народну національну школу, тільки тоді народ зможе широко розвинути свої духовні сили, збагатити матеріальний добробут, піднятися високо в культурі серед інших народів.

Підкреслюємо, що ідеї нової національної школи знаходять відображення у багатьох наукових працях. Провідною серед ідей є твердження вченого про вільну школу де відсутні політичні впливи, в центрі виховання є дитина, з її волею і бажанням творчо мислити і втілювати творчість у практичних діях. З цього приводу Я. Чепіга публікує працю «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці» (1918 р.), висвітлює історичну платформу появи ідей вільного виховання у світовій педагогіці, аналізуючи філософсько-науковий доробок Л. Толстого, Ж.-Ж. Руссо, С. Фора про вільну школу і вільне виховання. Я. Чепіга поступово доходить висновку: для України вільна школа – це втілення психофізичних основ свободи розвитку ініціативи дитини, яка оточена кращими національними надбаннями культури, моралі, етики, народної вишивки та пісні тощо.

Великого значення у вільній школі автор надає трудовим принципам, про що йтиметься в одному з наступних розділів нашого дослідження.

Ми спинилися на ключових працях вченого щодо проблеми нової національної школи, проте варто доповнити, що в кожній із названих праць, а також і в інших, на перший план функціонування національної школи Я. Чепіга висуває україномовне забезпечення в навчально-виховному процесі. Насамперед, у «Проекті української школи» автор наполягає на мові навчання – українській. Він, зокрема, пише: «...коли бажаємо добра своєму народові і його дитині» [6, 13], то варто розвивати освіту на рідній мові, яку дитина чує з вуст матері. У змісті навчання повинно бути головне – викладання українською мовою усіх навчальних дисциплін (арифметика, природознавство, історія та ін.) і повинен бути навчальний предмет – рідна мова.

У праці «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці» теж акцентується увага на важливості всебічного вивчення української мови.

Досконале оволодіння українською мовою вчений пропонує в різних спектрах освіти, обґрунтовуючи причини короткими пояснювальними записками у програмах, які ніби-то безпосередньо не стосуються філології. Так, розробляючи «Положення про трудові школи та програми» (1920-1921 р.р.), Я. Чепіга вважає доцільним у своїй викладацькій роботі запровадити навчальний курс під назвою «Методика рідної мови у трудовій школі».

У статті «Національність і національна школа Я. Чепіга підкреслює, що саме школа найбільше повинна дбати про розвиток рідної мови, а потім сім'я і держава. Навчання рідної мови повинно бути закріпленим у правах та законах. Він також розкриває важливу суть взаємозв'язку знання рідної мови, національного і загального розвитку дитини, тому що саме через мову рідного народу їй стають доступними культурні, правові, соціальні, побутово-мистецькі традиції. Учений стверджував у багатьох інших своїх працях, що для дитини надзвичайно важливо уміти свідомо користуватися рідною мовою, тоді вона грамотно й досконало зможе висловити власні думки про життя, про прочитане в книжці й зможе письмово відтворити правильною літературною мовою будь-які судження, виходячи з вікових особливостей сприймання. «Рідна мова – це народний скарб; в нім зібрано й сховано найцінніше, найкраще, найдорожче, – все, що підносить людину до

найвищих ступенів культурного рівня, все, на чім будується її поступове, моральне, духовне й культурне життя, – його минуле і його майбутнє» [5, 124-125].

Важливим наступним напрямом наукових досліджень Я. Чепіги була педологія – наука про дітей, популярна в шкільній освіті. Ідеям педології вчений присвятив цілу низку статей, серед них – дуже важливі праці психолого-педагогічного змісту, такі, як: «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911 р.), «Страх і кара» (1912 р.), «Брехливість у справі виховання» (1912 р.).

У працях учений переконливо доводить нагальну потребу створення освітньої системи на основі поглибленого вивчення природи дитини. Аналізуючи праці видатних психологів та педагогів світу (С. Хола, В. Лая та ін.), він звертає увагу на експериментальну педагогіку, підкреслює, що «експеримент, даючи можливість заглянути в тайни дитячої природи, помагає батькам і вчителям виконати свої обов'язки досконаліше та свідоміше» [4, 8].

Окрім експерименту, вчений пропонує використовувати інші методи досліджень, а саме: спостереження, письмове опитування (анкетування), бесіда. Я. Чепіга вважав, що потрібно систематизувати духовний і фізичний розвиток дитини з метою досконалого вивчення неповторної особистості. Головним постулатом педології, на думку Я. Чепіги та інших представників цієї науки, є вільне виховання дитини.

Зміст педологічної науки і практична діяльність Я. Чепіги тісно поєднувалися. А вже в 1920 році в Києві був відкритий Педологічний інститут, активним організатором якого був Я. Чепіга.

Незабаром він працював на науково-дослідній кафедрі, очолював секції практичної педагогіки. Пізніше (1926 р.) науково-дослідна кафедра педології відкривається при Харківському інституті народної освіти. Керівництво секцією методики й дидактики на цій кафедрі доручили Я. Чепізі. Коли був створений Український науково-дослідний інститут педагогіки, Я. Чепіга працює на одній із кафедр цього інституту до 1934 року. Таким чином, спостерігаємо, що вища освіта в Україні була близька фаховим здібностям ученого саме в галузі педагогіки та реалізації її наукових ідей в секціях педології, методики і дидактики навчання.

Одним із головних напрямів науково-практичної діяльності Я. Чепіги є висвітлення важливості ролі педагога у вихованні дитини. У багатьох своїх працях він частково звертається до теми вчителя у шкільному процесі. Головною працею є «Самовиховання вчителя». Вчений розглядає особистісні якості вчителя, не лише як педагога, а взагалі освітянина вищого ґатунку, різнобічно грамотного професіонала, що тактовно, з глибоким пізнанням психології та фізіології дитини, може подавати знання конкретної навчальної дисципліни.

Учитель також є суспільно-активною особистістю, взірцем не лише в школі, а й за її межами. Необхідність постійної праці над самовдосконаленням характеру, моральних якостей, духовного й естетичного рівня учителя розкривається у праці «Самовиховання вчителя». Провідною ідеєю у самовихованні досконалої постаті вчителя повинно стати національне самовираження.

Аналізуючи зміст і напрями наукової діяльності Я. Чепіги, доходимо висновків, що найбільш вагомим внеском у його педагогічно-дослідницькому доробку є виважена і плідна праця в становленні та розвитку молодшої школи – важливої ділянки в системі українського шкільництва.

Термін «молодша школа» як вузько-вікова специфіка не виділяється в освітянській термінології тих часів, але потрібно розуміти, що, наприклад, двокласна, трикласна школа – це і є за віковими особливостями охоплення навчанням дітей молодшого віку. Так у згаданому вже «Проекті української школи» (1913 р.) передбачається двоступенева освіта з шестирічним терміном навчання, яке повинно було розпочинатися з шести років. Автор «Проекту» деталізує кожен ступінь початкової освіти, акцентуючи увагу педагога на навчанні грамоти і паралельно в методиці спілкування зі школярами використовувати ігри, забави, прогулянки на природі.

Проблеми навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку розглядаються у працях Я. Чепіги «Національне виховання», «Фізичне виховання», «Моральне виховання в справі виховання», «Увага і розумовий розвиток дитини» та ін. Провідною тезою у молодшій школі за Я. Чепігою є національне виховання на основі природних здібностей і задатків дитини.

Науково-публіцистична праця Я. Чепіги – невід’ємна частина усього його життя. А вже друкувати свої перші наукові праці він розпочав у журналі «Світло» ще в початковий період життєвого шляху. Перші книжки зазначаються 1913 р. зокрема, науково-педагогічний збірник «Проблеми виховання й навчання в світлі науки і практики. Збірник психолого-педагогічних статей. Книга перша». Зазначалася присвята такого змісту: «Пам’яті незабутніх працівників на рідній просвітній ниві Бориса Грінченка й Григорія Шерстюка». Збірник охоплював наукові праці Я. Чепіги, надруковані в журналі «Світло». Одна за одною виходять книги, підручники, посібники Я. Чепіги, присвячені різним нагальним питанням освіти та виховання в Україні на початку ХХ ст. Відомо, що творча науково-публіцистична спадщина Я. Чепіги охоплює понад півтори сотні праць. Аналіз освітньої й науково-публіцистичної діяльності Я. Чепіги спонукає до думки, що «довгі роки наполегливої, тяжкої, але невпинної праці висунули Я. Чепігу з-поміж народних учителів на високий п’єдестал науково-педагогічної діяльності» [3, 70-71]. І ці роки зумовили напрями, окреслені нами в цій розвідці.

Література:

1. Чепіга Я. Ґрунтовні принципи нормальної школи // Світло / Я. Чепіга. – 1911. – № 1. – С. 3-7.
2. Чепіга Я. Національність і національна школа / Я. Чепіга // Світло. – 1910. – № 1. – С. 16-29.
3. Ювілей О. Чепіги Я. : хроніка й інформація // Радянська освіта. – 1926. – № 4. – С. 70-72.
4. Чепіга Я. Педологія або наука про дітей / Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. // Світло. – 1911. – № 5. – С. 4-9.
5. Чепіга Я. Ф. Проблеми виховання і навчання в світлі науки і практики : Зб. психол.-пед. пр. Кн. 1. / Я. Ф. Чепіга. – К. : Друкарня Першої Київської Артлі Друк. справи, 1913. – 152 с.
6. Чепіга Я. Проект української школи / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 4. – С. 12-29.

В статъе отражена научно педагогическая деятельность украинского ученого-педагога Якова Феофановича Ручки плуга, раскрыты главные ее направления и содержание на фоне общественно-исторических событий в тогдашнем государстве. Автор статьи определяет направления культурно-образовательной деятельности педагога и детально анализирует каждый из них.

Ключевые слова: навчання, рідної мови, національне виховання.